

ZIGMANTO II 1529 METŲ ŠALIES PRIVILEGIJA

Edvardas Gudavičius

Vilnius

1. FEODALINĖS VALDINYSTĖS PAKOPŲ (NE)SUSIDARYMAS

Šalies privilegijomis, reglamentuojančiomis principines jos valdymo ir tvarkymosi nuostatas, galima vadinti tik siekiančias apibrėžti tam tikrą tokių nuostatų sistemą, o to nepasakysi apie Jogailos ir Vytauto aktus, manifestuojančius dar tik vieną ar keletą, gal ir labai svarbių bei daug ką lemiančių, bet jokios sistemos nesusidarančių patvarkymų. Taip vertindami konstatuosime, kad po nieko neišleidusio (valdžiusio tik dvejus metus) Švitrigailos iki Zigmanto II visi Lietuvos valdovai išleido tik po vieną šalies privilegiją. Beje, tik Aleksandras II susiejo ją su apsvainikavimu Gedimino kepure, Zigmantas I (1434) ir Kazimieras (1447) skelbė savo šalies privilegijas jau pavalde kažkiek metų. Šiuo atveju Zigmantui II niekas savo produktyvumu negali prilygti: tai paliudija 1506, 1522 ir 1529 m. privilegijos¹. Dėl dviejų pastarųjų galima čia pažymėti ir didelį kanclerio Alberto Goštauto indėlį².

Dar Jogailos 1387 m. privilegijoje, pripažįstant tėvonines žemėvaldos teises – karo tarnybos teisinio statuso pagrindą – buvo pažymėta, kad tai daroma siekiant viską sulyginti su lenkų bajorų (riterių) teisėmis³. 1413 m. Horodlės privilegijoje toks siekis konkretinamas aštuoniuose paragrafuose⁴, bet Zigmanto I 1434 m. akte šis lenkiškas akibrokštas buvo pašalintas (išskyrus lenkiškų herbų suteikimo rusams atvejį)⁵. 1447 m. Kazimiero privilegijoje nuoroda į Lenkiją sugrįžta, bet ji jau yra įgavusi kitonišką – lenkiškosios techninės recepcijos – prasmę⁶. Vėlesnėse privilegijose ir jos neberandame.

¹ *Любавский М. К.* Очерк истории Литовско-русского государства до Люблинской унии включительно. Москва, 1915 (toliau – *Любавский М. К.* Очерк), c. 334–336, 340–342, 342–350.

² *Ibidem*, p. 342: „Praesentibus ibidem <...> Alberto Martini Gasztold Vilnensi palatino et magni ducatus nostri cancellario“ (pirmasis tarp pasauliečių senatorių); p. 350: „Per manus praefati magnifici Alberti Gastold palatini et cancellarii nostri.“

³ *Zbiór praw litewskich od roku 1359, do roku 1529. Tudzież rozprawy sejmowe o tych prawach od roku 1544 do roku 1563.* Poznań, 1841 (toliau – ZPL), s. 1: „<...> ut iuribus similibus utantur et fruuntur, quibus et caeteri nobiles in terris aliis regni nostri Poloniae potiuntur, ne videantur in iuribus dispares, quos eidem coronae subjectos fecit unum.“

⁴ *Любавский М. К.* Очерк, c. 320–321.

⁵ *Ibidem*, p. 323–325.

⁶ *Ibidem*, p. 325–327. Sena lenkiškosios nuorodos prasmė išlieka tik 8-ajame, našlėms skirtame

Šalies privilegijose plečiama patvarkymų nomenklatūra ir kartojami senesni patvarkymai. Aleksandro II privilegijoje plėtimas net specialiai pažymimas ir nauji straipsniai sugrupuoti atskirai baigtinėje privilegijos pusėje⁷. Zigmanto II 1529 m. privilegiją taip pat sudaro senesniųjų ir naujųjų patvarkymų paragrafai⁸:

I lentelė

Poz.	Disp. §	Psl. ⁹	Paragrafo turinys arba ištrauka	Iš kur paimtas paragrafas ¹⁰
1	–	350–351	Protokolas (invokacija, arenga ¹¹ , perpetuacija, devocija, intitulia-cija), konteksto pradžia (promulgacija ¹² , naracija)	–
2	–	343	Dispozicijos pradžia	–
3	1	343	Pasižadama išlaikyti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos prestižą, integralumą, ribas, gerbti jos dignitorių orumą ir viso to laikytis būnant Lenkijos karaliumi	Tai pažadama Zigmanto II 1506 m. šalies privilegijos §§ 1, 3, 4 ¹³
4	2	343–344	Užtikrinama globa Bažnyčiai ir jos institucijoms, o pareigybės – indigenams. Prileidžiami kiti, indigenų trūkstant	Kartojami Kazimiero 1447 m. privilegijos § 2 ir Aleksandro II 1492 m. privilegijos § 1 ¹⁴
5	3	344	Vilniaus ir Trakų vaivadomis ir kaštelionais skiriami tik indigenai ir katalikai	Kartojamas 1413 m. Horodlės privilegijos § 9 ¹⁵
6	4	344	Užtikrinamas dignitorijų ir pareigybių suteikimas, taip pat nekaltumo prezumpcija pasitaisius apkaltinimui	Iš esmės kartojamas Aleksandro II 1492 m. privilegijos § 16, kai kur dar atsižvelgiant į jos §§ 3, 17, 18 ¹⁶

paragrafe (ibidem, p. 327): „prout *ceterae* viduae regni Poloniae maritantur.“ Ją galima laikyti neapsižiūrėjimu neišmetant žodžio (jis pabrauktas) „kitos“, patekusio iš 1387 m. Jogailos privilegijos – plg. ZPL, s. 2: „prout et *ceterae* mulieres uiduae, in aliis terris regni nostri maritantur.“ Šis netikslumas „nukeliauja“ ir į 1492 m. Aleksandro II privilegiją – *Любавский М. К. Очерк*, c. 330.

⁷ *Любавский М. К. Очерк*, c. 331: „de benignitatis nostrae gratia singulari nonnullos articulos infrascriptos eisdem concessimus concedimusque per praesentes.“

⁸ Ibidem, p. 342–350.

⁹ Nurodomi puslapiai iš: *Любавский М. К. Очерк*.

¹⁰ Čia nurodomi ne tie straipsniai, kuriuose šia tema pirmą kartą užsimenama, o tie, kur ji visiškai konceptualizuojama.

¹¹ Ji rašoma čia, o ne kontekste.

¹² *Любавский М. К. Очерк*, c. 342: „significamus tenore praesencium, quibus expedit, vniuersis et singulis, praesentibus et futuris, harum notitiam habituris.“ Tai lenkiškos kilmės promulgacija (dažniausiai tik be čia pabrauktų žodžių), vartojama Lietuvoje – *Gudavičius E.* Lietuvos akto promulgacijos kelias: nuo Vytauto kanceliarijos iki Lietuvos Metrikos. Vilnius, 2006, p. 27–28, 38, 40–41, 76. Ją randame ir 1506 m Zigmanto II privilegijoje – *Любавский М. К. Очерк*, c. 334.

¹³ *Любавский М. К. Очерк*, c. 335.

¹⁴ Ibidem, p. 325–326, 329.

¹⁵ Ibidem, p. 321.

7	5	344	Užtikrinamas esamas dignitorių ir pareigūnų bei jų tarnybininkų išlaikymas	Kartojamas Aleksandro II 1492 m. privilegijos § 18 ¹⁷
8	6	345	Mirus laikytojams, vaivados privalo didžiajam kunigaikščiui pateikti kandidatus į šias vietas	Kartojamas Aleksandro II 1492 m. privilegijos § 19 ¹⁸
9	7	345	Žemesniųjų grandžių pareigūnai turi būti parenkami, tariantis su ponais tarėjais, iš tam tinkamų žmonių ir nieko už tai iš jų neimant. Taip pat ir jie neturi nieko imti	Redaguota pagal Aleksandro II 1492 m. privilegijos §§ 19, 20 ¹⁹
10	8	345	Prieš kitokią nuomonę pareiškusius ponus tarėjus neturi būti rūstaujama	Kartojamas Aleksandro II 1492 m. privilegijos § 15 ²⁰
11	9	345	Statutai ir įstatymai turi būti priimami pritariant Ponų Tarybai ir susirinkus Seimui Vilniuje ar atskirais atvejais parankiau pasirinktoje vietoje	–
12	10	345	Muitai, mokesčiai, baudos ir kitos pajamos turi būti surenkami į iždą. Iš ten be ponų tarėjų žinios neturi būti kas nors imama	Kartojamas Aleksandro II 1492 m. privilegijos § 23 ²¹
13	11	345–346	Pasižadama laikytis sutarčių ir susitarimų su gretimomis valstybėmis ir savomis žemėmis	–
14	12	346	Pasiuntiniai į kitas šalis turi būti siunčiami suderinus su Ponų Taryba	Kartojamas Aleksandro II 1492 m. privilegijos § 13 ²²
15	13	346	Užtikrinama nekaltumo prezumpcija teisiant	Įtrauktas į Zigmanto I 1434 m. § 1, praplėstas Kazimiero 1447 m. (§ 3) ir Aleksandro II 1492 m. (§ 2) privilegijose, kartojamas čia ²³
16	14	346	Užtikrinama individuali atsakomybė	Kartojami Kazimiero 1447 m. privilegijos § 4 ir Aleksandro II 1492 m. privilegijos § 3 ²⁴

¹⁶ Ibidem, p. 329, 331–332.

¹⁷ Ibidem, p. 332.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, p. 331.

²¹ Ibidem, p. 332. Zigmanto II privilegijoje klaidingai pakeisti žodžiai (jie pabraukiami), plg.: „absque necessitate vero reipublicae et sine vtilitate (s) ipsorum consiliariorum“ (1529) – „nulla vero necessitate imminente dicti census sine voluntate ipsorum dominorum“ (1492).

²² Ibidem, p. 331.

²³ Ibidem, p. 324, 326, 329.

²⁴ Ibidem, p. 326, 329.

17	15	346	Apskundus garbės netekimu ir mirtimi baudžiamu nusikaltimu ir to neįrodžius, taikoma talioni-nė bausmė	–
18	16	346	Leidimas laisvai išvykti iš šalies	Kartojami Kazimiero 1447 m. privilegijos § 5 ir Aleksandro II 1492 m. privilegijos § 4 ²⁵
19	17	346	Pasižadama nekilmingųjų neiškelti virš kilmingųjų	Kartojamas Aleksandro II 1492 m. privilegijos § 25 ²⁶
20	18	346–347	Pasižadama kilmingųjų neperleisti kunigaikščių ir ponų viršenybei	–
21	19	347	Užtikrinamas tėvonijų ir valdų, gautų iš Vytauto bei Zigmanto I, turėjimas ir disponavimas jomis Lenkijos Karalystės pavyzdžiu, turint dokumentus	Kartojami Kazimiero 1447 m. privilegijos § 6 ir Aleksandro II 1492 m. privilegijos § 5 ²⁷
22	20	347	Toks pats užtikrinimas kaip § 19 neturint dokumentų, jei yra tinkami liudytojai	–
23	21	347	Tėvui mirus, paveldi vaikai, našlė motina gauna savo dalį pagal ką tik išėjusį Statutą	I Lietuvos Statuto IV skyrius ²⁸
24	22	347	Merginos ir moterys turi būti netrukdomai ištekimos, o jų pačių negalima tekinti per prievartą	Kartojami Kazimiero 1447 m. privilegijos § 9 ir Aleksandro II 1492 m. privilegijos § 8; normos pradmenis randame Jogailos 1387 m. ir Horodlės 1413 m. (§ 6) privilegijose ²⁹
25	23	347	Paveldėjusios valdas našlės privalo iš jų išrengti karius	Kartojamas Aleksandro II 1492 m. privilegijos § 21 ³⁰
26	24	347–348	Išpirkti įkeistą turtą gali tik artimieji ir giminaičiai	Kartojamas Aleksandro II 1492 m. privilegijos § 30 ³¹
27	25	348	Didžiojo kunigaikščio atsisakymas nuo veldamų prievolių	Kartojami Kazimiero 1447 m. privilegijos § 10 ir Aleksandro II 1492 m. privilegijos § 9 ³²
28	26	348	Abipusis draudimas priimti iš valdovo ir privačių valdų pabėgusius valstiečius	Kartojami Kazimiero 1447 m. privilegijos § 11 ir Aleksandro II 1492 m. privilegijos § 10 ³³

²⁵ Ibidem.²⁶ Ibidem, p. 333.²⁷ Ibidem, p. 326–327, 329–330.²⁸ Iš dalies šį klausimą aptaria 1447 m. Kazimiero (§§ 8, 9) ir 1492 m. Aleksandro II (§§ 30, 31) privilegijos.²⁹ Любавский М. К. Очерк, с. 320, 327, 330; ZPL, s. 2.³⁰ Любавский М. К. Очерк, с. 332.³¹ Ibidem, p. 333.³² Ibidem, p. 327, 330.³³ Ibidem.

29	27	348	Valdovo dieškai atvesti privačių valdų jurisdikcijai priklausančius valdinius nesiunčiami	Kartojami Kazimiero 1447 m. privilegijos § 12 ir Aleksandro II 1492 m. privilegijos § 11 ³⁴
30	28	348	Neturi būti sumaišomos pasaulietinės ir bažnytinės teisės bylos	Kartojamas Aleksandro II 1492 m. privilegijos § 24 ³⁵
31	29	348–349	Pažadama išspręsti nebaigtas bylas (nustatant keturis terminus) ir nieko už teismą neimti	Kartojamas Aleksandro II 1492 m. privilegijos § 29 ³⁶
32	30	349	Neišspręstoms painioms byloms užbaigti nustatomi keturi terminai ³⁷	Kartojamas Aleksandro II 1492 m. privilegijos § 29 ³⁸
33	31	349	Mokesčiams išieškoti skiriami du ponai tarėjai į vaivadiją ar pavieta	Kartojamas Aleksandro II 1492 m. privilegijos § 26 ³⁹

I lentelėje randame tik penkis originalius paragrafus (11, 13, 15, 20, 22 poz.). Iš jų gal labiausiai pažymėtinas § 18 (20 poz.). Žinoma, jis vertintinas kitų straipsnių kontekste. Šioje Zigmanto II šalies privilegijoje kartojami 23 Aleksandro II 1492 m. privilegijos paragrafai (4/2, 6/4–10/8, 12/10, 14/12–16/14, 18/16–19/17, 21/19, 24/22–33/31)⁴⁰, taigi kiekybiškai ji nedaug tepapildoma ir šitie papildymai, savaime suprantama, verti dėmesio. Kaip nurodo § 21, 1529 m. privilegija suredaguota jau turint išėjusio I Lietuvos Statuto perspektyvą⁴¹. Statute nerandame straipsnio, savo turiniu atitinkančio privilegijos § 18, vadinasi, jo buvo pasigesta⁴². Šiaip ar taip, juo pakertamas esminis ponams pavaldžių bajorų atsiradimo šaltinis leidžia kalbėti apie pakopinio pavaldumo suvaržymą, tipologiškai atitinkantį garsų Liudviko Šventojo pasakymą „jūsų vasalai yra mano vasalai“. Tai konstatuojant, kartu reikia pasakyti, kad Prancūzijos karalius tai darė tokią valdinstę *lige* feodų sistemai atvedus į aklavietę, o didysis Lietuvos kunigaikštis – siekdamas neleisti tokiai sistemai atsirasti ar plėtotis. § 18 iš tikrųjų apvainikuoja riterijos virtimą bajorija, apsaugodamas eilinio riterio bajoro realią teisę priklausyti šitai korporacijai.

³⁴ Ibidem, p. 328, 331.

³⁵ Ibidem, p. 333.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Nurodoma: „sicut superius expressum est“ – ibidem, p. 349.

³⁸ Žr. 36 nuor.

³⁹ Любавский М. К. Очерк, с. 333.

⁴⁰ Skaitikliai – I lentelės pozicijos, vardikliai – privilegijos paragrafai.

⁴¹ Любавский М. К. Очерк, с. 347: „iuxta statuta seu iura nouiter per nos Magno Ducatui huic nostro concessa.“

⁴² Pažymėtinas tokios išvados sąlyginumas: toks straipsnis neatsirado nei lotyniškoje, nei išplėtinėje Statuto redakcijoje.

2. KILMINGIEJI

Diduomenei nenaudingo straipsnio atsiradimą ar neatsiradimą galima paaiškinti kanclerio, vadovavusio tiek Statuto, tiek privilegijos parengimui, noru ar nenoru, bet šiuos norus lėmė ir aplinkybės, o vienokį ar kitokį atsižvelgimą į jas – siauresnė ar platesnė perspektyva. Galima sakyti, kad pirmąją labiau atspindi kasdienybei skiriamas Statutas, antrąją – programines nuostatas skelbianti šalies privilegija. Ponų bajorai daugiausia buvo smulkūs žemvaldžiai⁴³, ir toli gražu jų negalima laikyti šių būrių pagrindu. Ponai į savo būrius bajorus samdė⁴⁴. Nauji tyrimai nušvietė didikų klientūras⁴⁵. I Lietuvos Statutas įpareigoja didžiojo kunigaikščio bajorus, paėmusius valdas ir iš didikų, stoti po pavieto vėliava⁴⁶. Visa tai rodo mažėjančią didikams pavaldžių bajorų kontingentų svarbą. Į šį mažėjimą ir orientuotas Statutas, o 1529 m. privilegija orientuota į susidarančio bajorų luomo sąmonėjančią eilinei daugumai priimtinas nuostatas.

Po 1492 m. Aleksandro II privilegijos daugiausia nuorodų randame į 1447 m. Kazimiero privilegiją (10: 4/2, 15/13, 16/14, 18/16, 19/17, 21/19, 24/22, 27/25–29/27 pozicijos / paragrafai). Apžvelkime inskripcijas nuo Kazimiero 1447 m. iki Zigmanto II 1529 m. privilegijų.

II lentelė

Poz.	Privilegija	Psl. ⁴⁷	Tekstas
1	1447 m. Kazimiero	325	principum, <i>baronum</i> , <i>nobilium</i> , <i>boiarorum</i> ⁴⁸
2	1492 m. Aleksandro II	328	principibus, <i>baronibus</i> , <i>nobilibus</i>
3	1506 m. Zigmanto II	334	principes, <i>barones</i> , <i>milites</i> , <i>proceres</i> , <i>nobiles</i>
4	1522 m. Zigmanto II	341	<i>baronum</i> , <i>procerum</i> , et <i>totius nobilitatis</i>
5	1529 m. Zigmanto II	342	<i>ducum</i> , <i>baronum</i> , <i>procerum</i> , <i>militum nobiliumque seu boiarorum</i>

Iš Kazimiero privilegijos rusiško vertimo ir kursyvu pažymėtų žodžių galime spręsti, kad nuo 1447 iki 1529 m. *riteriai* iš ponų (*barones* – 1-oji poz.) „nukeliavo“ į eilinių bajorų (*nobiles seu boiari* – 5-oji poz.) kaimynystę, taip pat nebuvo dar tiek

⁴³ *Gudavičius E.* Lietuvių pasaulitinės kariuomenės organizacijos bruožai // Karo archyvas. T. 13. 1992 (toliau – *Gudavičius E.* Lietuvių...), p. 97.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 112–113.

⁴⁵ *Ragauskienė R.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.). Vilnius, 2002, p. 155–201.

⁴⁶ Pirmasis Lietuvos Statutas. T. II, d. 1: Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis. Vilnius, 1991 (toliau – PLS. T. II, d. 1), p. 92 (išskleistą tekstą žr. 88 nuor.).

⁴⁷ Imta iš: *Любавский М. К.* Очерк.

⁴⁸ Rusiškas vertimas: Законодательные акты Великого Княжества Литовского XV–XVI вв. Ленинград, 1936 (toliau – ZAVKL), c. 3 («княжат, *рыцеров*, шляхтичов, бояр»).

„nukeliavę“ 1506 m. (3-ioji poz.). Parodžiusi riterystės sampratos ir riteriškosios atributikos atėjimą į Lietuvą Rimvydo Petrausko studija⁴⁹ gerai paaiškina, kodėl XVI a. antrą ketvirtį jau aptinkame Lietuvos bajorijos įvardijimą riterija⁵⁰. I Lietuvos Statuto įžangoje *pakeltieji riteriai* įvardijami kaip reali privilegijų gavėjų kategorija⁵¹, tačiau tekste žodį „riteris“ ir jo išvestines terasime (be įžangos) tik trijuose (III. 8, VII. 29, IX. 2) straipsniuose⁵². II lentelės 3-iojoje pozicijoje *baronai* jau „nebedengia“ *riterių*, 5-ojoje pozicijoje *riteriai* atsiduria maždaug ten pat kaip ir Statuto įžangoje (žr. 51 nuor.). Čia reikia atkreipti dėmesį į lotyniškąją redakciją, kur po *riterių* (*milites*) eina gudiškojo *шляхмa* atitikmuo *nobiles*⁵³. Ir tada matome, kad ši sąvoka ir jos išvestinės I Lietuvos Statute vyrauja⁵⁴, o to nebeprisakys apie sąvoką *боярин* ir jos išvestines⁵⁵. Galime konstatuoti, kad I Lietuvos Statutas, kaip ir šalies privilegijos, parodo, kaip žodžiai *nobilis* / *шляхмич* Lietuvos raštijoje išstūmė žodžius *boiarin* / *боярин* iš bajorų luomo.

Nobiles (kai kada priduriant *boiari*) taikomi lietuviams jau 1413 m. Horodlės privilegijoje⁵⁶. Kaip matyti iš II lentelės, šis žodis nuo 1447 m. Kazimiero privilegijos vartojamas valdovų manifestaciniuose aktuose. Lietuviškai jį reikia versti *kilmingasis*, tai atitiktų prancūzų *noble* ar vokiečių *Edelmann*, *Adliger*. Gudiškasis *шляхмич* tėra vokiečių kilmės polonizmas *szlachcić*, lotyniškai verčiamas *nobilis*. Nereikalaujančiame šiuo atveju komentarų Konstantino Sirvydo žodyne randame: *szlachcić vrozony* – *baioras*; *szlachcićem czynie baiorinu* – *baioru darau*; *szlachectwo* – *baioriste*; *szlachta* – *baioray*⁵⁷. Galime daryti išvadą, kad lietuviškai susiklosčiusio luomo bajoras vadinosi *bajoru*, kaip vadinasi ir šiandien. Galime pasakyti, kad taip socialinis elitas lietuviškai vadinosi ir bajorų luomui dar nesuklosčius (XIV–XV a.) ar baigiant jam klostytis (XVI a. pradžioje–pirmoje pusėje). Taip buvo „bajoriškoje“ pusėje. „Valstietiškoje“ pusėje matome Konstantino

⁴⁹ Petrauskas R. Riteriai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje // Istorijos šaltinių tyrimai / Sudarė D. Antanavičius, D. Baronas. T. 1. Vilnius, 2008, p. 91–113.

⁵⁰ Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga / Parengė S. Lazutka ir kt. Vilnius, 2003, p. 153: «панове рада Великого князства и со всімъ рыцерствомъ паньства того».

⁵¹ PLS. T. II, d. 1, p. 62: «всім прелатом, княжатом, паном хоруговным, вельможам, рыцерам повышонным, шляхте и всему посполству».

⁵² Ibidem, p. 407.

⁵³ Ibidem, p. 63.

⁵⁴ Ibidem, p. 425.

⁵⁵ Ibidem, p. 333 (6 straipsniai: I. 22, II. Įvad., III. 7, 8, 11, VI. 26). Dar 2-uose straipsniuose (III. 11, V. 7) rašoma *бояре-шляхмa*.

⁵⁶ Любавский М. К. Очерк, с. 319–322.

⁵⁷ Pirmasis lietuvių kalbos žodynas / Konstantinas Širvydas. Dictionarium trium linguarum. Vilnius, 1979 (toliau – PLKŽ), p. 534.

Jablonskio parodytą *bajoro* „suvalstietinimą“⁵⁸ (beje, tai atsispindi ir K. Sirvydo žodyne⁵⁹).

Šių dienų lietuvių kalboje esančio žodžio „šlėkta“⁶⁰ K. Sirvydo žodyne nerandame⁶¹. XVI a. vidurio raštijoje čia brovėsi „riteris“ (plg. 50 nuor.), o iš viešosios erdvės išstumtoje lietuvių kalboje lenkų „rycerz“ buvo suprantamas kaip „*kareivis*“ ar „*karys*“⁶². Beraštei Lietuvos visuomenei Jogailos privilegija buvo surašyta 1387 m., kai ši visuomenė nežinojo nei riterių terpės, nei bajorų luomo. Tačiau tai buvo alodinė visuomenė, kuriai galima taikyti Europos barbarinių valstybių visuotinės laisvųjų žmonių karo tarnybos tipologiją. Iki paskutinio XIV a. ketvirčio dar nebuvo prieita prie elitinių karo profesionalų būrių struktūros⁶³, bet netrukus įvykę pokyčiai rodo, kad juos sukėlusios prielaidos jau spėjo susidaryti⁶⁴: pasirodant 1387 m. privilegijai, šalyje tarnyba valdovui reikėsi per aiškiai skiriamas karo ir darbo prievolių sistemas⁶⁵. XIV a. pabaigoje atsiradę veldamų dalijimo aktai (XV a. šį procesą vaizdžiau atspindi Lietuvos Metrikos knygos⁶⁶) fiksuoja riterių dvarų susidarymo pradžią⁶⁷ (formavosi platesnės apimties kokybiška karo tarnyba nuo dvaro⁶⁸, o ne nuo kiemo). Kaip matome II lentelės 1-ojoje pozicijoje ir 48-ojoje nuorodoje, „*pridengtus*“ „*ponais*“ (*barones*) riterius fiksuoja 1447 m. Kazimiero privilegija. Tai vienas anksčiausių riterių paminėjimų Lietuvos raštijoje.

Toks paminėjimas visiškai suprantamas: riterystės samprata ir atributika pirmiausia plito aristokratijoje. II lentelė rodo, kaip jos „smuko žemyn“, o iš tikrųjų ne smuko, o plito platesniuose feodalų sluoksniuose⁶⁹. Lentelė rodo ne tik tai: joje matyti, kaip lotyniškoje Lietuvos terminijoje *kilmingasis* (*nobilis*) išstumia (ar nustumia) *bajorą* (*boiarin*). Semantiškai tai visiškai atitinka slaviškojo *šlėktos*

⁵⁸ *Jablonskis K. I.* XVI amžiaus belaisviai kaimynai Lietuvoje. II. Apie vergus Didžiojoje Lietuvos kunigaikštystėje XVI amžiaus pradžioje. Atmušta iš I „Praeities“ tomo. Kaunas, 1930, p. 6.

⁵⁹ PLKŽ, p. 118: „*boiärzyn-nobilis inferioris ordinis-baioras*.“

⁶⁰ *Talmantas J.* Lenkų–lietuvių kalbų žodynas. Vilnius, 1955, p. 276.

⁶¹ PLKŽ, p. 864.

⁶² *Ibidem*, p. 490, 649.

⁶³ Apie tai žr. *Duby G.* Le temps des cathedrales. L'art et la société 980–1420. Gallimard, 1976, p. 46–60.

⁶⁴ *Nikžentaitis A.* XIII–XIV a. lietuvių kariuomenės bruožai (organizacija, taktika, papročiai) // *Karo archyvas*. T. 13. 1992, p. 3–33.

⁶⁵ *Gudavičius E.* Lietuvių..., p. 50–74.

⁶⁶ ZAVKL, p. 15–18.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 75–80. Tipologiškai tai pripažįstant, reikia išlygos: šis procesas vyko silpnoje materialinėje bazėje; lietuvių žemėtvarka dar nesirėmė taisyklingu trilaukiu (jį sutvarkė tik Valakų reforma).

⁶⁸ *Schreiner P.* Ritter, -tum, -stand // *Lexikon des Mittelalters*. Bd. 7, Lfg. 4. München, Zürich, 1994, S. 866–867.

⁶⁹ Plg. *Gudavičius E.* Kas buvo XVI amžiaus bajorija? // Lietuvos valstybė XII–XVIII a. Vilnius, 1997, p. 139–141.

(*шляхтич-szlachcić*) atėjimą. Kitaip sakant, abiejų Lietuvos rašto kalbų teisiniame ir socialiniame leksikone atsiradusi riterių terpė buvo įvardyta luomine bajorų sąvoka dar nespėjus galutinai susiklostyti pačiam bajorų luomui. Peržiūrėkime *kilmingojo* įvardijimus 1413 m. Horodlės privilegijoje, su kuria jie atėjo į Lietuvą:

III lentelė

Poz.	§	Psl. ⁷⁰	Citatos
1	1	319	omnium baronum, nobilium, procerum et Boyarorum
2	3	320	Barones etiam, nobiles, Boyari
3	4	320	barones et nobiles
4	8	320–321	barones et nobiles / barones, Boyari et proceres / barones et nobiles
5	11	321	barones et nobiles (<i>etc.</i>) / baronumque et nobilium
6	12	321	barones et nobiles
7	14	322	barones et nobiles
8	15	322	nobiles infra scriptos (išvardijami lenkų herbų gavėjai)

Nobiles randame visose lentelės pozicijose. 8-ojoje pozicijoje (§ 15), konkrečiai išvardijančioje heraldinės recepcijos subjektus, jie – vienintelis (kartu svarbiausias visai privilegijai) įvardijimas. Tai patvirtina ir *kilmingumo* (*nobilitas*) pažymėjimas Lietuvos socialinio elito akte⁷¹. Tačiau jame randame ir šio elito smulkesnius apibrėžimus: tai lietuvių *kilmingieji*, *bajorai*, *vyresnieji*⁷², lenkų – *ponai*, *kilmingieji* ir *vyresnieji*⁷³. Tiek šis⁷⁴, tiek valdovų⁷⁵ aktas surašyti Lenkijoje. Lenkiškojo apibrėžimo išgalėjimą Lietuvos privilegijose rodo II lentelė (3–5 poz.). III lentelės 1-ojoje ir 4-ojoje pozicijose *proceres* derinami su *boyari*, o 3-iojoje, 5-ojoje, 6-ojoje matome tik *barones et nobiles*. Palyginę tai su lietuvių „bajorų“ aktu (žr. 72 ir 73 nuor.), galime pasakyti, kad pirmuoju atveju atsižvelgiama į lietuviškąjį formulavimą, antruoju – į lenkiškąjį. Ne mažiau svarbu yra pažymėti, kad horodlinių *ponų* (*barones*) nežino nei šių aktų lietuviškosios formuluotės, nei 1434 m. Zigmanto I privilegija⁷⁶, o 1447 m. Kazimiero privilegijoje jie „dengia“

⁷⁰ Imta iš *Любавский М. К. Очерк*.

⁷¹ Akta unji Polski z Litwą. 1385–1791 / Wydali S. Kutrzeba i W. Semkowicz. Kraków, 1932, s. 58: „arma, quibus uti insolitum fuit nobis, <...> ad insigniendum nominis nobilitatis nostrae titulum.“

⁷² Ibidem: „nobilium, boyarorum, procerum et incolarum terrarum Litwaniae.“

⁷³ Ibidem: „a baronibus, nobilibus et proceribus regni Poloniae.“

⁷⁴ Ibidem, p. 59: „Actum in oppido Hrodlo circa flumen Bug in parlamento seu congregatione generali.“

⁷⁵ *Любавский М. К. Очерк*, c. 323: „per manus Reverendi in Christo patris domini Alberti episcopi Cracoviensis, Regni Poloniae supremi cancellarii <...> Scriptum vero per manus Czdkonis Canonici Sandomiriensis secreti nostri notarii.“

⁷⁶ *Любавский М. К. Очерк*, c. 323–325.

riterius⁷⁷. Tai turi savo logiką: Horodlės privilegija jau mini beneficijas (*donationes, concessiones*) greta tėvonijų⁷⁸, tačiau tai dar tik riterio, o ne didiko dvaras, formuojantis išskirtinę socialinę terpę (šiuo požiūriu Horodlės aktai prieštaringi: „bajorų“ aktas tokios terpės nemini⁷⁹, bet valdovų akte kalbama apie heraldinę recepciją gavusiųjų išskirtinumą⁸⁰). 1447 m. Kazimiero privilegijoje jau trys paragrafai (§§ 10–12) kalba apie veldamus ir minimi *ponai* (*barones*)⁸¹. Toks *kilmingųjų* atėjimo ir *bajorų* traukimosi iš Lietuvos aktų ir teisynų terminijos fonas. Zigmano II 1529 m. šalies privilegija ne tik laiko *kilmingąjį-šlėktą* pagrindiniu terminu, bet ir 18-uju paragrafu deklaruoja jo laisvo pavaldumo tik šalies valdovui principą⁸². Tai, be abejo, luominis principas, žinantis tik vieną kriterijų – kilmę.

3. KILMĖS VEIKSNYS

XV–XVI a. sandūros teismai sprendė bajorystės įrodymo bylas jau vadovaudamiesi kilmės, o ne veldamų turėjimo (atseit, tarnybos) kriterijumi⁸³. Dar ketvirtis amžiaus skyrė tokią teismų praktiką nuo 1522 m. nuostato (įstatymo), įtvirtinusio kilmės principą. Prisimindami, kad Lietuvoje bajorystės sąvoka buvo įvardyta dar nebaigus klostytis pačiam bajorų luomui⁸⁴, galime konstatuoti, kad XV a. pabaigoje faktiškai vadovautasi ne tiek bajorystės, kiek paveldimos riterystės kriterijais. Galima svarstyti, kiek lenkiškasis *kilmingasis* Horodlės privilegijoje yra „riteriškas“ ar „luominis-bajoriškas“, bet tai pirmiausia yra pačių lenkų reikalas. Mums aktualiau žinoti, ką norėta recipuoti Lietuvos visuomenės santykiams. Iškalbingiausiai tai parodo herbų – riteriškos atributikos – recepcija. Tipologiniu požiūriu pereinamąjį laikotarpį iš riterijos į bajoriją yra sunku modeliuoti, nes vėlyvajai riterystei paveldėjimo veiksnys buvo tiek pat lemiamas kiek ir bajorystei: dabartinėje istoriografijoje gyvenimo būdas yra svarbiausia apibrėžtis tiek vienai⁸⁵, tiek kitai⁸⁶. Savaime suprantama, toks sudėtingumas būdingas ir

⁷⁷ Žr. 48 nuor. ir II lentelės 1-ąją poz.

⁷⁸ Любавский М. К. Очерк, с. 320.

⁷⁹ Žr. 72 nuor.

⁸⁰ Любавский М. К. Очерк, с. 320: „quibus clenodia sunt concessa, gaudiant, participant et fruuntur: prout barones et nobiles regni Poloniae suis potiuntur et fruuntur.“

⁸¹ Ibidem, p. 327–328.

⁸² Ibidem, p. 346–347. Žr. §§ 1, 13, 16, 18, 19, 22, 25, 26, 27, 32 – ibidem, p. 343, 346–349.

⁸³ Gudavičius E. Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų Lietuvoje XVI a. (Bajorų luomo susidarymas XV a.) // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija. T. 2 (51). 1975, p. 102–103.

⁸⁴ Žr. 69-ąją nuorodą turinčią pastraipą.

⁸⁵ Bloch M. La société féodale (1939, 1940). Un document produit in version numérique par Pierre Palpant, bénévole. Couriel: ppalpant@uqae.ca, p. 275–295.

⁸⁶ Пименова П. А. Дворянство Франции в XVI–XVII вв. // Европейское дворянство XVI–XVII вв.: границы сословия / Отв. ред. В. А. Ведюшкин. Москва, 1997, с. 54.

Lietuvai, kur ji dar pagilina procesų vėlavimas ir to nulemta recepcijų gausa. Geriausias to pavyzdys gali būti kad ir *bajorystės* „pralenkta“ *riterystė*⁸⁷. „Vėluojančios“ ar „užsiliekančios“ *riterystės* pavyzdžiu galima nurodyti ir santykį tarp pašauktinės ir samdytinės karo tarnybos. Palyginkime stojimo į ją sąlygas I ir III Lietuvos Statute.

IV lentelė

I Lietuvos Statuto II.1 straipsnis ⁸⁸	III Lietuvos Statuto II.7 straipsnis ⁸⁹
<...> повинни не инде бы ся шиховати <...> только под хоругвою своєю поветовою. <...> А естли бы который <...> службу мел в неякого с панов рад наших <...> або теж в кого иного, тот будеть повинен местца своего подле пана <...> ким иным осадити <...>	<...> повинъни будучи <...> нигде се инде не шиховали <...> одно подъ хоругвою своєю поветовою. <...> А естли бы который з нихъ <...> пенези жолнеръские бралъ, або тежъ у которого съ пановъ-радъ нашихъ <...> або тежъ у кого иного, ино тогъ повиненъ будеть подъ хоругвою на местцы своемъ поставити брата або кривного своего, або так доброго шляхтича, яко и самъ <...>

IV lentelėje kalbama apie didžiojo kunigaikščio valdinytės riterius-bajorus, greta savo dvarų turinčius ir iš didikų gautas valdas. I Lietuvos Statutas reikalavo, kad šitie pašauktiniai stotų po pavieto vėliava, o didikui vietoj savęs išrengtų lygiavertį raitelį. III Lietuvos Statutas leido jiems samdytis į didikų vėliavas, atitinkamai išrengiant žmogų į pavieto vėliavą ir paliekant jam savo palydą⁹⁰. Nekalbant jau apie tai, kad aprašomoje teisinėje normoje žemę pakeitė pinigai, karo tarnybos atlikimo vieta tapo ne pavieto rikiuotė, o parsisamdymas į algininkų kontingentą. Kitaip sakant, šis pokytis atspindi ne ką kita, kaip samdomosios kariuomenės tapimą ne mažiau svarbia karine jėga greta pašauktinių. Tas pats III Statuto II.7 straipsnis būdingai tokius žmones pavadina *riteriais-kilmingaisiais*⁹¹. Riteris čia tikrai nepamirštas: kalbama ir apie jo palydą, bet ji lieka paviete⁹². Taip viena koja jis stovi pašauktinėje, kita – algininkų kariuomenėje ir ne veltui yra „hibridiškai“ įvardijamas. Čia reikėtų pažymėti ir palydos pokyčius. XVI a. pirmo ketvirčio aktuose minimų šarvuotųjų (*люди панцерные*) I Lietuvos Statutas nemini⁹³, o III Lietuvos Statutas (XI.3 str.) nurodo aukštą 60 kapų jų galvinę⁹⁴. Tikėtina, kad šie nekilingi karo profesionalai užpildė nemažą riteriškųjų palydų

⁸⁷ Plg. 83, 84 nuor. (šiuo požiūriu galima pridurti ir 50 nuor.).

⁸⁸ PLS. T. II, d. 1, p. 92.

⁸⁹ Lappo J. 1588 metų Lietuvos Statutas. T. II: Tekstas. Kaunas, 1938, p. 106.

⁹⁰ Ibidem, p. 107: «а тотъ почоть его завжды масть быти межи иншою шляхтою при хоружомъ».

⁹¹ Ibidem, p. 106: «рыцѣрство-шляхъта».

⁹² Žr. 90 nuor.

⁹³ PLS. T. II, d. 1, p. 333, 370–371, 388, 410.

⁹⁴ Lappo J. 1588 metų Lietuvos Statutas. T. II, p. 447.

dalį⁹⁵. 1567 m. surašant kariuomenę, Vilniaus, Trakų ir Naugarduko vaivadijose „hibridiniai“ žmonės sudarė 7 % kontingento⁹⁶. Tai lyg ir nedaug, tačiau taip nepasakysi apie trečdalį Kauno pavieto, kuris tuo metu nestojo į rikiuotę⁹⁷. Nereikia aiškinti, kad tai buvo nepajėgiantys išsirengti žmonės (iš jų pradėta ne atimti dvarus, o imti pabaudas pinigais⁹⁸). O štai besisamdančius ponams pavietininkus galima pavadinti gerai išsirengiančiais karo profesionalais⁹⁹. Šitai pašauktinių kariuomenė iro atpuolant skurdžiausiam jos sluoksniui¹⁰⁰, o negausiai viršūnei pereinant į algininkus, luominius funkcionierius ir didikų klientus (1564–1566 m. administracinės reformos numatyti luominiai teismai sparčiai susiformavo ir pradėjo veikti¹⁰¹). Kas tokie tokiomis sąlygomis buvo šio II.7 straipsnio karo prievolinkai, riteriai ar bajorai? Manau, kad dar nereikia skubėti į šį klausimą atsakyti. Šiuokart tepažymėsiu, kad atsakymas negali būti vienintelis: ar galima šiuo atveju vienodai tipizuoti neišgalintį išsirengti dūmininką ir žemės teismo narį, esantį kokio nors didiko klientu? Pastarasis atlikdavo centralizuotos monarchijos mantijos bajoro funkcijas, tačiau stodamas į karo rikiuotę jungė riterio prievolę su jo gyvenimo būdu (karo verslu). Dūmininkas nebuvo nei riteris (karo prievolės požiūriu), nei bajoras (gyvenimo būdu), bet *kilmingojo*¹⁰² ar *šlėktos*¹⁰³ recepcijos viską modeliavo ne pagal jį, o pagal elito viršūnę. Zigmanto II 1529 m. privilegija nuosekliai seka šiuo modeliavimu.

4. 1529 METŲ ŠALIES PRIVILEGIJOS ATSIRADIMAS

1529 m. rugsėjo 29 d. didžiojo kunigaikščio ediktu įsigaliojo I Lietuvos Statutas¹⁰⁴. Kažkodėl neįsigaliojusį, bet jau suredaguotą 1522 m. statutą¹⁰⁵ taip pat lydėjo gruodžio 6 d. ediktas, pažymintis, kad Seime buvo prisiekta ištikimybė

⁹⁵ Katkų ir Kircholmą mininčios lietuvių liaudies dainos pirmiausia atsirado kaip tik šitoje terpėje.

⁹⁶ *Gudavičius E.* Lietuvių..., p. 113.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 114–115.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 115.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 113.

¹⁰⁰ Plg. 58 nuor. (K. Jablonskio pažymėtą *bajorų* „nubajorėjimą“).

¹⁰¹ Plg.: *Vilimas D.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588). Vilnius, 2006, passim.

¹⁰² Žr. III lentelę, 71, 72 nuor.

¹⁰³ Žr. 57, 82 nuor.

¹⁰⁴ *Лазутка С. А.* I Литовский Статут – феодальный кодекс Великого Княжества Литовского. Вильнюс, 1973 (toliau – *Лазутка С. А.* I Литовский...), с. 74; *Любавский М.* Литовско-русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства. Москва, 1900 (toliau – *Любавский М.* Литовско-русский сейм), с. 252.

¹⁰⁵ *Лазутка С. А.* I Литовский..., с. 71–72.

gimusiam 1520 m. Zigmantui Augustui kaip Zigmanto II įpėdiniui¹⁰⁶. 1529 m. šalies privilegiją, išduotą spalio 18 d.¹⁰⁷, galima laikyti ir rugsėjo 29 d. edikto pakartojimu, tačiau pagrindiniu jos išdavimo motyvu pažymėtinas Zigmanto Augusto vainikavimas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, kur ji ir turėjo atlikti tradicinį naujojo valdovo (tampant senojo bendravaldžiu) inauguravimo vaidmenį¹⁰⁸.

Šis motyvas, įgaudamas bendradinastinę apimtį, XVI a. trečią dešimtmetį tampa svarbiu Lietuvos diplomatijos švieta. Ir 1522 m. edikto¹⁰⁹, ir 1529 m. privilegijos¹¹⁰ koroboracijos pasaulietinių dignitorių priekyje matome vairavusį šią diplomatiją Albertą Goštautą, vienaip ar kitaip šį švietalą pritaikantį įvykių sekoje. 1522 m. Goštautui tapus kancleriu bei Vilniaus vaivada¹¹¹ ir palaikant Zigmanto Augusto įpėdinystę, šis palaikymas susidūrė su nusipelnusio Oršos nugalėtojo etmono Konstantino Ostrogiškio prieštara¹¹², naudinga Lenkijos politikams. Goštauto trukdymas stačiatikiui Konstantinui gauti Trakų vaivados dignitoriją ir pirmojo senatoriaus vietą (tai draudė Horodlės privilegija)¹¹³ sukėlė bene dešimtmetį trukusį konfliktą, sukėlusį naujus susidūrimus trečio dešimtmečio viduryje. Pastarieji vyko jau Goštautui tiesiogiai grumiantis su jam priešiškais ir kontaktuojant su palankiais lenkų didikais, įsikišant vis daugiau galių įgaunančiai Bonai. 1525 m. memorialu didžiajai kunigaikštiei kancleris užsiminė apie (tikrus ar tariamus) Radvilų planus atvesti su jais susigiminiavusius Mozūrijos Piastus į Lenkijos sostą (tam, žinoma, trukdė Zigmanto Augusto atsiradimas)¹¹⁴. Tai buvo visiškai priešingo Mozūrijos veiksnio atsivertimo išvaka: 1526 m. mirė bevaikis paskutinis Mozūrijos kunigaikštis ir jo kunigaikštija tapo įnirtingų varžybų objektu. Lietuvių ponai čia išnaudojo savo Zigmanto Augusto pripažinimą ir siūlė, pritariant pačios Mozūrijos bajorijai, karalaitį padaryti jos kunigaikščiu („prijungiant ją prie karaliaus asmens“ bei sudarant jos ir Lietuvos personalinę uniją), tačiau Zigmantas Senasis ir Bona nesiryžo suerzinti lenkų

¹⁰⁶ Любавский М. К. Очерк, с. 340–342.

¹⁰⁷ Ibidem, p. 350: „ipso die sancti Lucae euangelistae.“

¹⁰⁸ Ibidem, p. 343: „ipsum filium nostrum dominum Sigismundum Augustum sibi in dominum et magnum ducem vnanimibus et concordibus votis elegerunt, et ad solium magni ducatus Lituaniae sremmate eo vitae nostrae periodo completo functurum, cum celebritate et ceremoniis solitis euexerunt sublimauerunt.“

¹⁰⁹ Ibidem, p. 342.

¹¹⁰ Ibidem, p. 350.

¹¹¹ Acta Tomiciana (toliau – AT). T. 6. Posnania, 1856, p. 23; Лазытка С. А. I Литовский..., с. 71.

¹¹² AT. T. 6, p. 259.

¹¹³ Ibidem, p. 43–44; Gudavičius E. Žinutės apie Žalgirį atsiradimo Bychowco kronikoje aplinkybės // Lietuvos istorijos studijos. T. 26. 2010, p. 50–51.

¹¹⁴ AT. T. 6, p. 259–262.

bajorijos ir ši kunigaikštija buvo įjungta į Lenkijos Karaliją¹¹⁵. Antroji kanclerio panaudota proga buvo popiežiaus pasiuntinio pas didįjį Maskvos kunigaikštį praleidimo per Lietuvos teritoriją klausimas. Ponų Tarybos laiške buvo prašoma Zigmanto Senojo nepraleisti šito pasiuntinio (galėjusio maskvėnui pasiūlyti karaliaus vainiką), o prašyti popiežiaus patvirtinti jaunojo Zigmanto Augusto vainikavimą Lietuvos karaliumi „iš lenkų atsiimta Vytautui skirta karūna“¹¹⁶. Kaip ir Mozūrijos atveju, karūnacijos projekto nepavyko įgyvendinti, bet abu šie projektai labai aiškiai parodo lietuvių aristokratijos siekį išlaikyti lygiavertę poziciją personalinėje unijoje su Lenkija. Albertas Goštautas čia stovėjo priekyje ir kaip kancleris pasižymėjo išskirtine organizacine bei kultūrine veikla. Iš jam asmeniškai tarnaujančių ir didžiojo kunigaikščio kanceliarijos žmonių jis subūrė kūrybišką komandą, XVI a. trečią dešimtmetį pateikusią mažų mažiausiai dvi I Lietuvos Statuto redakcijas¹¹⁷, išplėstinę Lietuvos kronikų redakciją¹¹⁸, 1525 m. memorialą didžiajai kunigaikštieni¹¹⁹, Goštautų panegiriką¹²⁰, Pagyrimą Zigmantui Senajam¹²¹, 1522 ir 1529 m. šalies privilegijas (nekalbant apie kitas).

Sunku pasakyti, kiek Lietuvos karalijos projektą realiu laikė pats Albertas Goštautas. Galbūt tai buvo momento ekspromtas, bet kiek šito žmogaus biografijoje galima rasti tokių lemtingų momentų, parodančių jo sugebėjimus greitai reaguoti, ir visi jie buvo sukoncentruoti vienai idėjai – Lietuvos valstybingumui ginti. O dėl paties „Vytauto karūnos“ projekto, tai galima neabejoti, kad jam pasisekus, tokią karūnaciją turėtų lydėti šalies privilegija. Galima svarstyti, ar ji buvo pradėta ruošti. Nedrįstu to teigti, atskirai netyręs. Šiaip labai tuo abejočiau, nes juk visos ar beveik visos šalies privilegijos, bent jau tam tikra prasme, buvo ekspromtai (kas galėtų sau leisti galvoti apie senojo valdovo mirtį ir tam ruoštis?)¹²².

¹¹⁵ Любавский М. Литовско-русский сейм, с. 245.

¹¹⁶ Kuolys D., Jovaišas A. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Ponų tarybos laiškas karaliui Žygimantui dėl Lietuvos Karalystės atkūrimo (1526) // [Senoji Lietuvos literatūra. 5 knyga] Šešioliktojo amžiaus raštija. Vilnius, 2000, p. 65–74.

¹¹⁷ Лазутка С. А. I Литовский..., с. 69–78; Lazutka S., Gudavičius E. Lietuvos Statuto Zamaiskių rankraščio struktūra // Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. T. 22 (1). 1980, p. 3–22; Gudavičius E. Ankstesnioji Pirmojo Lietuvos Statuto redakcija // Lietuvos istorijos studijos. T. 9. 2001, p. 9–16.

¹¹⁸ Jasas R. Bychovco kronika ir jos kilmė // [Lituanistinė biblioteka 10] Lietuvos metraštis. Bychovco kronika. Vilnius, 1971, p. 8–38.

¹¹⁹ Žr. 112, 113 nuor.

¹²⁰ Lazutka S., Gudavičius E. Deodato Septenijaus Goštautų „Panegirika“ // Lietuvos istorijos metraštis. 1976 metai. 1977, p. 81–89.

¹²¹ Jasas R., Jovaišas A. Alberto Goštauto pagyrimas Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Žygimantui Senajam (1529) // [Senoji Lietuvos literatūra. 5 knyga] Šešioliktojo amžiaus raštija, p. 59–64.

¹²² Beje, I Lietuvos Statutas nebuvo ekspromtas, bet ir jam, kaip ir mūsų studentams, pritrūko vienos (o gal ir ne vienos) nakties – plg. 117 nuorodoje nurodomus straipsnius.

Jei norėtume pavadinti 1529 m. privilegiją ekspromtu, tai jos motyvacija irgi skirta Zigmantui Augustui, bet ji kitokia: tai ne karaliaus ir Vytauto Didžiojo užmojo tęsėjas, o eilinio didžiojo kunigaikščio (ir dar bendravaldžio) pa(si)žymėjimas. Ir ne tik tai: ji lydi ir I Lietuvos Statutą.

DIE RECHTSSCHENKUNGSURKUNDE DES JAHRES 1529
VON SIGISMUND II

Edvardas Gudavičius

Zusammenfassung

Von dem Ende des 14. Jahrhunderts hat fast jeder Großfürst von Litauen eine Rechtschenkungsurkunde verliehen. Es hat selbstverständlich in jeder solcher Urkunde die Artikelzahl zugenommen. Im Vergleich zu den früheren ist diese Zahl in der Urkunde des Jahres 1529 die größte. In der neuen Artikekelreihe muß man in unserem Fall § 18, welcher die Stufenuntertänigkeit des gemeinen Adels begrenzte, betonen. Im neuerschiedenen I Litauischen Statut (§ 21 der Urkunde berichtet das) finden wir solchen wichtigen Artikel noch nicht.

Das I. Statut faßt im Ganzen die verschiedenen Rezeptionen des polnischen (im Urgrunde des deutschen) Ritterrechts um. Die Benennung des Ritters änderte sich im Zeitlauf von dem Magnaten (in der Schenkungsurkunde Kasimirs des Jahres 1447) bis zum gemeinen Adligen (in den Urkunden der Mitte des 16. Jh.). In der Schenkungsurkunde Sigismunds II. und dem I. Statut bedeutet der Ritter eine Mittelstufe zwischen dem Magnaten und dem gemeinen Adligen.

Die Schenkungsurkunde des Jahres 1529 fasst die wichtigsten Rechtsnormen des litauischen Ritterrechts um.